

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота

**з теми: «ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК
САМООБСЛУГОВУВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M23z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Семенюк Оксана Миколаївна

Керівник:
Докучина Т.О., кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2024р

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМООБСЛУГОВУВАННЯ У ДІТЕЙ З РСА	7
1.1. Розлади спектру аутизму: поняття та характеристики.....	7
1.2. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з РСА.....	12
1.3. Навички самообслуговування та їх значення для дітей з РСА.....	16
1.4.Психолого-педагогічні аспекти формування навичок самообслуговування.....	24
1.5.Педагогічні умови формування навичок самообслуговування у дітей дошкільного віку з РСА.....	30
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА КОНСТАТУВАЛЬНОГО ТА ФОРМУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТІВ.....	36
2.1. Вибір методів та інструментів дослідження.....	36
2.2.Результати констатувального експерименту.....	40
2.3.Методика формувального експерименту.....	45
2.4.Результати формувального етапу дослідження.....	50
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми. Формування навичок самообслуговування у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму (далі РСА) є критично важливим питанням, оскільки ці діти часто мають труднощі з розвитком базових соціально-побутових навичок через особливості когнітивного, моторного та комунікативного розвитку. Без належної підтримки вони можуть залишатися залежними від дорослих протягом усього життя. Рання корекційна робота з формування таких навичок дозволяє не лише полегшити адаптацію в суспільстві, але й сприяє загальному розвитку дитини та її незалежності.

Основні аргументи актуальності теми такі:

1. Покращення якості життя дитини та її сім'ї. Навички самообслуговування (особиста гігієна, вміння одягатися, їсти самостійно) дозволяють дитині бути менш залежною від дорослих. Це зменшує стрес у родині та покращує загальне функціонування дитини у повсякденному житті.

2. Рання корекція для покращення соціальної адаптації. Діти з аутизмом часто мають труднощі із засвоєнням навичок через особливості когнітивного розвитку, що може обмежувати їх у повсякденній діяльності. Чим раніше почати роботу над формуванням таких навичок, тим більше шансів на успішну інтеграцію дитини в суспільство.

3. Підготовка до шкільного навчання та дорослого життя. Навички самообслуговування є основою для подальшого навчання та підготовки до незалежного життя. Дитина, яка не може самостійно доглядати за собою, може зіштовхнутися з більшими труднощами в шкільному середовищі.

4. Індивідуалізований підхід. У дітей з РСА є різні складнощі у засвоєнні навичок самообслуговування, тому вкрай важливо підбирати відповідні методи навчання, зокрема поведінкові терапії, які є ефективними для цієї категорії дітей.

5. Підтримка розвитку когнітивних та моторних функцій. В процесі навчання навичкам самообслуговування розвиваються не лише практичні

навички, а й моторика, увага, пам'ять та інші когнітивні функції, що сприяють загальному розвитку дитини.

Таким чином, формування навичок самообслуговування у дітей з РСА є важливим аспектом їхньої реабілітації, спрямованим на поліпшення їхньої якості життя, соціальної інтеграції та подальшого розвитку.

Оволодіння навичками самообслуговування є запорукою успішної подальшої соціалізації, у процесі якої дитина навчається основам самостійної праці, починає виявляти до неї інтерес, оволодіває певними навичками і вміннями.

Аналіз результатів сучасних наукових досліджень дає змогу дійти висновку, що недорозвиток навичок самообслуговування стає основною причиною соціальної дезадаптації, дезорієнтації у навколишньому середовищі, залежності від допомоги дорослого. Дослідники підкреслюють важливість раннього періоду дитинства як сензитивного щодо формування способів дій із самообслуговування, оскільки в онтогенезі пробуджується висока природна цікавість дитини до праці дорослих і наполегливе прагнення самій включатися в спільні з дорослими дії (І. Бех, В. Бондар, Л. Виготський, А. Висоцька, О. Гаврилов, Я. Юдилевич, N. O'Connor, M. Pieterse, M. Pryer, C. Ramey). Це відображає загальну стратегію розвитку дошкільника, тоді як навички самообслуговування виступають інструментарієм, від якого залежить інтеграція дитини в освітнє середовище.

Дошкільний вік є одним з головних періодів у формуванні основних життєвих навичок, в тому числі і навичок самообслуговування, які містять різні аспекти, такі як гігієна, одягання та харчування, вони стають не лише основою фізичного здоров'я дітей, але й важливим елементом їхньої соціальної адаптації.

Мета дослідження це розробка та апробація методики формування навичок самообслуговування з використанням PECS у дітей з РСА.

Метою дослідження є не лише теоретичне узагальнення існуючих знань у цій сфері, але й розробка практичних рекомендацій для фахівців і батьків, які

допоможуть підвищити ефективність навчання навичкам самообслуговування у дітей з РСА.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні наукові підходи до формування навичок самообслуговування у дітей з розладами спектру аутизму.
2. Вивчити особливості розвитку дітей дошкільного віку з РСА, що впливають на їхню здатність до самообслуговування.
3. Визначити особливості сформованості навичок самообслуговування у дітей з РСА.
4. Розробити та апробувати методику формування навичок самообслуговування у дітей з РСА.
5. Здійснити аналіз результатів формувального експерименту.

Об'єкт дослідження: процес розвитку навичок самообслуговування у дітей дошкільного віку з РСА.

Предмет дослідження: методика формування навичок самообслуговування з використанням PECS у дітей з РСА.

Методи дослідження:

1. **Теоретичні методи:** аналіз літератури, наукових джерел та сучасних методик корекційної педагогіки і психології.
2. **Емпіричні методи:** спостереження, бесіди з батьками, педагогами, діагностичні тести, оцінка рівня сформованості навичок самообслуговування.
3. **Експериментальні методи:** впровадження розроблених методик у корекційний процес і аналіз їх результативності.
4. **Методи кількісної та якісної обробки даних:** статистичний аналіз результатів експерименту.

Практичне значення дослідження: Практичне значення полягає у розробці методики формування навичок самообслуговування з використанням PECS у дітей з РСА, створенні методичних рекомендацій для педагогів та батьків, що будуть спрямовані на покращення формування навичок самообслуговування у дітей з РСА. Розроблена методика може бути

використана в дошкільних закладах спеціальної та інклюзивної освіти, а також у сімейному вихованні. Дослідження сприятиме підвищенню якості життя таких дітей та їх сімей, а також полегшить їхню адаптацію до соціуму.

База дослідження – комунальний заклад Коломийський ЗДО №3 «Берізка» Коломийської міської ради, комунальний заклад Коломийський ЗДО №14 «Світанок» Коломийської міської ради. У дослідженні брало участь 16 дітей з РСА.

Апробація результатів. Результати дослідження були апробовані на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2023 р. У 2024 році результати були представлені у виступі на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти». Також результати дослідження було опубліковано у збірнику матеріалів конференції.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (54 найменування) та додатків. Робота містить 69 сторінок, з яких - 63 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

Проблематика аутизму ще недостатньо вивчена. Параметри індивідуального розвитку дітей з РСА сильно відрізняються в кожному окремому випадку. В основному це пов'язано з розумовим та мовленнєвим розвитком дитини. Незважаючи на те, що реакція на корекцію чи лікування у всіх дітей є індивідуальною, за окремими виявами синдрому аутизму можна досягнути позитивних результатів. Найбільший поступ спостерігається у поведінкових проявах, наприклад: мінімізування спалахів гніву, порушень сну, ауто агресії (завдавання собі шкоди). Корекція є успішною у питаннях соціалізації, мовленнєвого розвитку і вербальної комунікації. Це має велике значення для формування соціально-побутових навичок і розвитку відносної незалежності пацієнтів. У сфері розвитку інтелектуальної діяльності успіхи, зазвичай, незначні. Однак спеціальне лікування та корекційне навчання, безумовно, можуть дати поштовх до розвитку дитини з розладами спектру аутизму.

Самообслуговування розглядається як важливий засіб трудового, морального виховання дітей, розвитку потенційних можливостей їхньої пізнавальної та мовленнєвої діяльності, підготовки до самостійного життя та включення у соціальне середовище, як рівноцінних членів суспільства. Навички самообслуговування безпосередньо впливають на самооцінку дитини, є основним кроком на шляху до його соціалізації.

Діти дошкільного віку з розладами спектру аутизму мають специфічні труднощі в оволодінні навичками самообслуговування через особливості когнітивного та емоційного розвитку, сенсорну чутливість та труднощі з концентрацією уваги. Формування цих навиків потребує структурованого підходу, який враховує потреби та особливості кожної дитини.

Методика констатувального дослідження, що поєднувала використання карток PECS та спостереження, виявилася ефективною для оцінки та розвитку навичок самообслуговування у дітей із розладами аутистичного спектра. Спостереження дозволило зібрати детальну інформацію про поведінку дітей у

природному середовищі, їхню реакцію на застосування карток, а також рівень сформованості навичок самообслуговування.

Дослідження підтвердило, що PECS дозволяє: покращувати комунікативні навички дітей із порушеннями мовлення; формувати базові навички самообслуговування завдяки послідовному виконанню дій; зменшувати залежність від допомоги дорослих у побутових ситуаціях.

Разом із тим, у процесі впровадження методики виявлено труднощі, зокрема поодинокі випадки агресії, аутоагресії та низької мотивації. Ці виклики успішно долалися через адаптацію підходів і поступову роботу з дітьми.

Результати констатувального дослідження засвідчили такі показники сформованості навичок самообслуговування. Миття рук: сформовано у 18,75% дітей, частково сформовано - у 18,75%, не сформовано – у 62,5%. Складання одягу у шафу: частково сформовано: 37,5% дітей, не сформовано: 62,5%. Похід у туалет: сформовано - у 6,25%, частково сформовано – у 31,25%, не сформовано: 62,5%

За результатами констатувального дослідження визначено:

- низький рівень сформованості навичок: у більшості дітей (62,5%) всі навички залишалися не сформованими.

- навичка миття рук показала найбільший відсоток часткової сформованості (18,75%), хоча повне оволодіння зафіксоване лише у незначній частини дітей.

- основні труднощі: складання одягу у шафу не було повністю сформоване у жодної дитини.

В процесі формувального дослідження використовувалась методика PECS (Picture Exchange Communication System) для розвитку навичок самообслуговування у дітей з розладами спектру аутизму (РСА). Вона базується на поступовому навчанні через візуальні підказки, які полегшують розуміння послідовності дій, допомагають структурувати рутинні завдання та підкріплюють навички комунікації.

Етапи методики: діагностика: визначення початкового рівня навичок та постановка конкретних цілей; підбір карток: розробка карток для кожної навички з покроковою візуалізацією дій; навчання: поетапне освоєння дій: від обміну картками до розуміння послідовності та виконання завдань; закріплення: поступове зменшення підказок для досягнення самостійності; контроль: регулярна перевірка прогресу та корекція у разі потреби.

Результати формувального дослідження показали позитивну динаміку формування навичок самообслуговування у дітей з РАС. Зокрема, миття рук було сформовано у 25% дітей, частково сформовано у 56,25%, не сформовано: 18,75%. Складання одягу у шафу було сформовано у 6,25% дітей, частково сформовано - у 75%, не сформовано – у 18,75% . навичка походу туалет була сформована у 25% дітей, частково сформована у 68,75%, не сформована – у 6,25%.

За результатами формувального дослідження визначено:

- часткове виконання: найбільший відсоток навичок у дітей досяг часткового рівня сформованості;
- прогрес у митті рук та поході в туалет: спостерігається найвищий відсоток повного оволодіння (25%);
- складання одягу у шафу: хоча повністю сформована навичка була лише у 6,25%, значний відсоток дітей (75%) досяг часткової сформованості.

Результати дослідження підтверджують ефективність методики PECS у формуванні базових навичок самообслуговування у дітей із РАС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аль-Мраят О.Б. Корекційно-превентивна допомога дітям з аутизмом: види, проблеми, перспективи. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*. 2017. №12, С.3-8.
2. Аутизм у дітей. Адаптована клінічна настанова, заснована на доказах/ Г.М.Кожина, С.Ф.Глузман, Д.Угрин. Державний експертний центр міністерства охорони здоров'я України, 2015. 252 с.
3. Багрій Я. Т. Дитячий аутизм: монографія. К. : УкрІНТЕІ, 2009. 200 с.
4. Баєнська О., Ліблінг М., Нікольська О. С. Дитина з аутизмом: шляхи допомоги: навчальний посібник: Особлива дитина, 2009. 288 с.
5. Бухрякова М. М., Зозуля І. Є. АВА-терапія як корекційний метод для дітей з аутизмом. *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference "Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions"*, Dubai, UAE, September 30, 2017. - 2017. - No 10(26), vol.3. - P. 45-51.
6. Галах Т. В. Діагностика і корекція дітей з раннім дитячим аутизмом: навч. посібник. Нетішин, 2016. 49 с.
7. Галецька Ю. В. Проблема формування соціально-побутових навичок у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2011. Вип. 2. С. 42–50.
8. Гладун Т.О. розвиток соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05. Старобільськ, 2020. 23с.
9. Глушенко К. О., Гладких Н. В. Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з комплексними порушеннями розвитку в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Випуск 26. С. 52- 56.
10. Гончар Г. Д. Візуальні стратегії у логопедичній роботі з формування мовлення дітей з розладами аутичного спектра. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. № 1(3).С. 12-17.

11. Горова В.В., Плячок А.О. робота з дітьми з розладами аутистичного спектру в закладі дошкільної освіти: навч-метод. посібник. Вінниця: дошкільний навчальний заклад №11 Вінницької міської ради, 2018. 78 с.
- 12.Гошовська Д.Т. Спеціальна психологія та методика педагогічно корекційного тренінгу: методичні рекомендації. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020. 48с.
- 13.Дробот Л. С. Формування санітарно-гігієнічної культури в учнів допоміжної школи-інтернату: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2006. 156 с.
- 14.Дурманенко Є. Соціальна робота з дітьми з розладами аутистичного спектра. *Humanitas*. 2021. № 1. С. 15-21
- 15.Качмарик Х. В. Особливості організації психологічної корекції дітей з аутизмом у дошкільній установі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2017. Вип. 33. С. 148-154.
- 16.Кирилова Л. Г., Мірошников О. О., Грабовенська І. О. Розлади аутистичного спектра як ранні порушення нейророзвитку в дітей. *Журнал неврології ім. Б. М. Маньковського*. 2017. Том 5. № 1. С. 71-78.
- 17.Кирилова Л. Г., Мірошников О. О., Юзва О.О. Еволюція поглядів на розлади аутистичного спектра. *Медична газета «Здоров'я України»*. 2020. № 2 (53). С. 20-21.
- 18.Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» ред.: Скрипник Т.В. К.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2013. 234 с
19. Корекційно-розвивальні методики для роботи з дітьми з аутизмом: метод. рекомендації / за ред. І.В.Лисенко. Чернігів: Чернігівський обласний інститут післядипломної освіти імені К.Д.Ушинського, 2020. 78с.
- 20.Лінч Барбера М. Дитячий аутизм і вербально-поведінковий підхід. Видавництво «Сварог», 2023. 268 с.

21.Методика системи PECS в навчанні у школах України URL: <https://mental.ua/metodika-sistemi-pecs-v-navchanni-u-shkolakh-ukraini/>(дата звернення 14.05.2024)

22.Орлянська А. В. Недирективні корекційні методики в роботі з дітьми з розладами спектру аутизму. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 11. С. 242-250.

23.Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія. Львів: Тріада плюс, 2012. 520 с.

24.Островська К., Островський І., Лобода В. Основи психолого-педагогічної діагностики дітей із розладами спектра аутизму. *Проблеми сучасної психології* 2018. Вип. 42. С. 133-151.

25.Островська К., Химко М., Кудрявцева Ю. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин: книга. Львів: Тріада плюс, 2007. 44 с.

26.Породько М. І. До питання психомоторного розвитку дошкільників із аутистичним спектром порушень. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 32. С. 69–73.

27.Породько М., Шульженко Д. Психомоторний розвиток дітей старшого дошкільного віку з аутистичним спектром порушень. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 2020. Т. 4. № 31. С. 262–269

28.Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.

29.Програма розвитку дітей раннього та дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями / за наук. ред. О.В. Чеботарьової, І.В. Гладченко. К.: ІСПП імені Миколи Яремченка НАПН України, 2023. 438 с.

30.Рибченко Л. К. Психологічна та соціальна адаптація дітей з аутизмом: *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 387-392.

31.Розлади аутистичного спектра (розлади загального розвитку). Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та медичної реабілітації. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 15 червня 2015 р. № 341.

32.Скрипник Т.В. Концепція навчання та розвитку дітей із розладами аутичного спектра. *Дефектологія науково-методичний журнал*. 2013. № 2(66). С. 7–11

33.Скрипник Т. В. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навч.-наочн. посіб. Харків: Факт, 2015. 40 с.

34.Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. К.: Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.

35.Смолянюк Ю. М., Качура Д. М. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з дітьми із аутистичними порушеннями в інклюзивних групах. *Молодий вчений*. 2019. № 1 (65). С. 86-88.

36.Столярик О., Семигіна Т. Соціальна робота із сім'ями, які виховують дітей з аутизмом: інтервенція з розвитку сильних сторін: монографія. Таллінн: Teadmus, 2022. 188 с.

37.Сухіна І., Риндер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом: посібник. Київ-Чернівці: Букрек, 2017. 192 с.

38.Тарасун В. Аутологія: теорія і практика: підручник. К.: Вадекс, 2018. 590 с.

39. Тарасун В.В, Бондар В. І., Засенко В.В. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом / ред.: В.І. Бондар Київ, 2007. 522 с.

40.Тарасун В. В., Хворова Г. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом / За наук. ред. В. Тарасун. К.,2004. 103 с.

41.Тарасун В.В. Стандартизація як механізм управління розвитком та навчанням дітей з аутизмом. Європейські гуманітарні дослідження. *Держава та суспільство*. 2020. 21 (1). С. 161-174.

42. Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології: Збірник наукових праць: Вип. 12 / За ред. О. В. Чеботарьової, І. В. Гладченко. К., 2024. 264 с.
43. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом / ред.: Бондаря В., Засенка В., Тарасун В. Київ, 2006. Т. 1: Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом. 273 с.
44. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навчально-наочний посіб. / укладач: Скрипник Т. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.
45. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Київ : ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с.
46. Чуприков А. П., Хворова Г. М. Розлади спектру аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів: МС, 2012. 184 с.
47. Шрамм Р. Дитячий аутизм і АВА. АВА (Applied Behavior Analysis). Терапія, заснована на методах прикладного аналізу поведінки. Видавництво: РамаПаблішинг. 2013. 208с
48. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей. К. : Слово, 2009. 381 с.
49. Шульженко Д.І. Особливості корекційно-виховного процесу наступності між фахівцем та батьками аутичної дитини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2010. Вип. 16. С. 319-322.
50. Шульженко Д. І., Андрєєва Н.С. Корекційний розвиток аутичної дитини:(книга для батьків та педагогів). Київ : Д. М. Кейдун, 2011. 344 с.
51. Шульженко Д.І., Аутизм – не вирок: науково-методичне видання. Львів: Кальварія, 2010. 250 с.
52. Шульженко Д.І. Діагностико-диференціальні тенденції аутизму. 3б.

наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: серія соціально-психологічна.
2007. № 5. С. 333–338.

53. Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей із аутизмом: монографія. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с.

54. Юрченко Л.О., Ортаржевська Т.А., Малюченко Т.А. Діти з розладами аутистичного спектра: план корекційно-розвивальної роботи. вид. 3-тє. Тернопіль: Мандрівець, 2019. 103 с.